

Les Films LUMIERE Inconnus:

1895 – 1900

Montage: Paul GENARD

Tirage: Laboratoires Jean Paul BOYER

"המרגלים"

צלמי הראינוע
הראשונים בירושלים

פני שנים אצרתי תערוכת סרטים בשם "סינמה ירושלים" שהתקיימה במוזיאון "מגדל דוד". התערוכה עסקה בהקשתנות המבע התיעודי קולנועי על העיר ירושלים, מראשית הראינוע ועד 1968 עם שידור הטלוויזיה הראשון בארץ. מספר שבועות לפני הפתיחה הזמנתי את המשורר יהודה עמיחי ז"ל לראות את הסרטים שיוצגו בה. עמיחי נענה להזמנה והגיע בלוויית חנה אשתו. הסתובבנו בין מסכי ההקרנה שהציגו את ראשית התיעוד הפילמאי בירושלים והתעניינותו של עמיחי הייתה רבה. במיוחד גילה עניין בסרטים שצולמו על ידי אנשים שתיעדו את חוויותיהם הפרטיות בזמן ביקורם או במהלך חייהם בירושלים.

כשעמדנו להיפרד ליד שער המצודה, שיתפתי אותו כדרך אגב שטרם בחרתי שם לתערוכה ושאלתי אם כאיש המילים המדויקות יוכל לעזור בבחירת השם לתערוכת הסרטים ההיסטוריים. עמיחי הרהר קלות ואז ענה לי במאור עיניים ובפסקנות: "המרגלים". הופתעתי מאוד. לא הכנתי את פשר מחשבתו וגם לא שאלתי, חייכתי בנימוס ונפרדנו. במשך השנים נזכרתי בהצעתו וניסיתי להבין אותה. בהתבוננות מחדשת באותם סרטונים של הצלמים הראשונים אני מנסה עתה לבחון את מבטם הראשוני על המקום שאליו הגיעו כתיירים ואולי כך להבין מה הייתה כוונתו.

אלכסנדר פרומיו, 1897

ראשון צלמי הראינוע בעיר היה אלכסנדר פרומיו, הצלם המוכשר של האחים לומיר, ממציאי הראינוע הצרפתים. ב־2 באפריל 1897, שנתיים בלבד אחרי הקרנת סרטם הראשון, הפליג פרומיו באונייה לנמל יפו במסגרת מסעו למזרח הקרוב במטרה להביא את מראות

המזרח אל הצופים האירופים בסרט שלימים יקרא "לומייר בארץ הקודש", על אף שהאחים לבית לומייר לא זכו שכף רגלם תדרוך במקום. ההתחלה לא הייתה קלה, אנשי המכס הטורקים לא אישרו לפרומיו להוריד את המצלמה הגדולה מהאונייה. הם לא ידעו במה מדובר ואולי אף חששו שזה מכשיר ריגול מערבי העשוי לשמש נגדם. התערבותו של השגריר הצרפתי וקצת בקשיש עזרו לשחרר את הכבודה המיוחדת ופרומיו החל את מסעו ההיסטורי בארץ ישראל. הוא תיעד שלושה מקומות: יפו, ירושלים ורחבת כנסיית המולד בבית לחם. אל ירושלים הוא הגיע ברכבת, שבאותן השנים הייתה פלא טכנולוגי, ופרומיו התלהב מהאפשרות לצלם תוך כדי תנועת הרכבת המהירה, דבר שהעשיר את החוויה וריגש את הצופים. באחד ממסעותיו הראשונים, קודם הגעתו למזרח הקרוב, הוא צילם בוונציה תוך כדי שייט בגונדולה, והאפקט הצילומי שיצרה תנועת המצלמה, היה חדשני. הוא הראשון שצילם את מה שלימים ייקרא "Traveling Shot" ובכך תרם לפיתוח השפה הקולנועית בימי ראשית הראינוע.

המקום הראשון בירושלים שבו הניח את מצלמתו היה שער יפו. המצלמה הייתה גדולה והיא ניצבה כל פעם במקום אחד ללא אפשרות טכנית לשנות את גודל העדשה וליצור תקריבים. למעשה התנועה היחידה, המרתקת כשלעצמה, הייתה תנועת האנשים בפריים. הוא צילם את הנכנסים והיוצאים בשער יפו, קבצנים ורוכלים מועטים ברחבת כנסיית הקבר, קניית מחצלת ממוכר שטיחים ואת סמטאות העיר העתיקה.

סרטו הקצר הוא התיעוד הפילמאי הראשון של ירושלים בהיסטוריה, וירושלים נראית כעיר השייכת עדיין לעידן הפרה-מודרני עם בנייה עות'מאנית מסורתית. אין בסרט כל סממן של חדשנות כמו קווי חשמל, אוטובוסים או מכוניות, אין תאורת רחוב, שלטי פרסום או הכוונה. האנשים חבושים בתרבושים כמנהג התקופה, ורק מעט נשים נראות ברחובות. מעט מהאנשים לבושים באופנה אירופית.

קודם שהחל לעסוק פרומיו בצילום, הוא עסק במגוון מקצועות שונים: בין היתר עבד כדוור, כסוכן מכירות וכעיתונאי ואפשר שזה הרקע לנטייתו לצלם אנשים פשוטים ברחובות, עוברי אורח ולא דווקא לתעד מבנים מרשימים, טקסים דתיים או אנשים מפורסמים. ירושלים הנגלית בצילומיו היא עיר מזרחית קטנה בשולי האימפריה העות'מאנית.

סצנות מתוך סרטו של מורי רוזנברג. מימין: שער יפו, באמצע: הילדה בכותל, משמאל: בורים ש"ץ בבצלאל, 1911

"הסרט הראשון בפלשתינה", אך אין זה הסרט הראשון שצולם בארץ ישראל, כפי שמעיד שמו, אלא הסרט הראשון ש"הקולנוע הציוני" הצליח לצלם ולהציג. רוזנברג, יהודי, סוכן קרקעות לונדוני, ציר בקונגרס הציוני ומקורב להרצל, הגיע לירושלים בשנת 1911 ועמו מצלמת פאתה (Pathe) ו-5000 רגל של פילם כדי לצלם סרט שישמש את התעמולה הציונית. לסרט שני חלקים: הראשון הוא סיורים במושבות ארץ ישראל, והשני מתרכז בירושלים. רוזנברג חזר לצלם את התבססות היישוב היהודי בירושלים, מפגש עם המחנך דוד ילין, עם מורים ותלמידים שמנופפים לשלום בתרבושם ובכובעיהם ותלמידות עטויות סינרים וצמות על כתפיהן כתלבושת אחידה. הוא מתעד את ביקורו במחלקות השונות של בית הספר לאומנות "בצלאל" חמש שנים לאחר היווסדו. המייסד בוריס שץ, עוטה גלביה לבנה, מקבל את פני רוזנברג ואשתו הילדה בבית הספר (היום בית האומנים ברחוב שץ בירושלים). בסרט נראים רוזנברג ואשתו יוצאים משער "בצלאל" עמוסי קניות שנרכשו מהיוצרים במקום, ומתועדת קבלת הפנים העליזה לאורחים שהתקיימה בגינת "בצלאל", כשתזמורת מנגנת מלהיבה את התלמידים המניפים את האורחים על כתפיהם. ואז, כמו כל עולי רגל אחרים בירושלים, הם מגיעים לכותל המערבי. את התמונות של רוזנברג ואשתו המגיעים לתפילה ליד הכותל המערבי, צילם מוסטפא, עוזרו הטורקי של רוזנברג, שכן לרוזנברג היה חשוב להיות נוכח בצילום זה ולהיות מצולם עם אשתו נושאים תפילה בכותל. אלא, שברגע החשוב כל כך לתיעוד, נעמדה באמצע רחבת הכותל, במרכז התמונה, ילדה קטנה והחלה למשוך בשולי שמלת אמה, ולהסב את תשומת ליבה למכשיר המוזר הזה שהונח ברחבת הכותל הצרה - מצלמת הראינוע. הרגע הקטן והמפתיע שינה את התיעוד המתוכנן.

הבחירות הצילומיות של רוזנברג הן ציוניות-יהודיות, מסעו היה אומנם אישי אבל כעולה רגל יהודי מודרני הוא התעניין במוסדות הציוניים, בחינוך ובאומנות וכמובן בתפילה בכותל המערבי. ניתן להגדיר את הסרט כשילוב

בסיום מסעו בירושלים, פרומיו הציב את מצלמתו על הרכבת העוזבת את תחנת הרכבת ועם תנועת הרכבת העוזבת את הרציף המקומי צילם את קומץ האנשים הלבושים בסגנון אירופי, שנופפו במגבעותיהם בהתרגשות לפרידה מהצלם שכיבד אותם בביקורו.

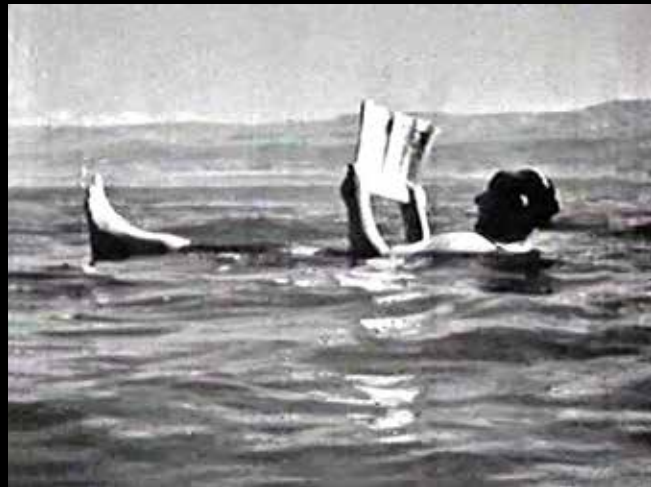
לאחר שובו לפריז, הוקרן הסרט בערים רבות באירופה, וכך כתבה חמדה בן יהודה בשנת 1900 על ירושלמי שצפה באחת ההקרנות בסרט בלונדון:

עד כה לא המציאו דבר יפה ומפליא כראינוע, הנקרא בלעז סינמטוגרף. "הייתי בלונדון", ספר לי פעם ירושלמי אחד והלכתי לראות מחזה של סינמטוגרף, ולהתפעלותי לא היה קץ [...] ואחרי כל זה הנה תחנת מסלת הברזל ב... ירושלים! ההמון ממתין, הרכבת נראתה מרחוק, הולכת ומתקרבת, והנני רואה מכירי בתוך המרכבות, והנה קפץ על הרצפה ר' יעקב שכני ושותפי. בחיי! עוד מעט וקפצתי ממקומי למען התקרב אליו, להושיט לו את ידי, לאמר לו שלום, כי כבר היו לי געגועים אחרי אחי הירושלמים. אך נגמר המחזה, הוסרו המסכים השחורים מהחלונות. כולם קמו וילכו להם: יצאתי החוצה והנני בלונדון, ב"אוקספורד שטיריט". והרכבת וירושלים ור' יעקב, שאלתי את נפשי? האומנם היה חלום? לא, זה היה אחד המראות של הראינוע שאוכל לשוב לראות גם מחר. זה נפלא! וכמה שהתפעל הירושלמי איננו יתר מדי, כי באמת, נפלא הוא הרושם שעושה המכונה הנפלאה הזאת, הראינוע. וזה הדבר היפה והנפלא עתה הנהו בירושלים. לכו, לכו, תתפלאו ותתענגו!". ("הצבי",

ד' סיוון אתתל"א [1900], גיליון 48, עמ' 1)

משה מורי רוזנברג, 1911

תייר-צלם נוסף שהגיע באותה תקופה של ראשית ימי הראינוע לירושלים, היה משה מורי רוזנברג. סרטו נקרא

סצנות מתוך הסרט של יצחק פריץ ויילה, 1936. למעלה: קפה וינה, באמצע: ויילה בים המלח, משמאל: בניין המוסדות הלאומיים

היהודיות המודרניות, הוא תיעוד פלורליסטי ומגוון יותר מבחינה אתנית מסרטים אחרים שצולמו באותה תקופה. זהו תיעוד של מבקר חילוני שלא מבקש לצלם או להתמקד ב"מקומות הקדושים" אלא במקומות ממסדיים מודרניים דוגמת הסוכנות העברית וקרן היסוד, באזורי מסחר, בילוי ומגורים, בשווקים ובחגיגות בעיר העתיקה. כוחו של

בין סרט מסע פרטי לסרט תעמולה. הסרט הוקרן בקונגרס הציוני העשירי בבזל (1911), וזכה לתגובות נלהבות. הייתה זו למעשה הפעם הראשונה שבכינוס של הקונגרס הציוני הוצגו "תמונות נעות" מארץ ישראל וההתרגשות כאולם הייתה רבה. דוד פרלוב, בסרטו הנודע "בירושלים" (1962), מוקיר את סרט התעודה הייחודי הזה של מורי רוזנברג ומראיין אותו עליו.

יצחק פריץ ויילה, 1936

יצחק פריץ ויילה, היה רופא בברלין. לאחר שהיטלר עלה לשלטון, יצא לבקר בארץ ישראל כדי לבחון את האפשרות לעלות אליה ולהשתקע בה, ובעת ביקורו צילם את סרטו (1936). הסרט נפתח בתיעוד של "קפה וינה", שהיה בית קפה בכיכר ציון במרכז ירושלים, שהייקים, יוצאי גרמניה ואוסטריה, הירבו לפקוד אותו. ויילה מצלם את עצמו ("סלפי" כמושגים עכשוויים) בפתח בית הקפה, שבמרכזו עמד פסנתר כנף שעליו נגנו פסנתרנים והנעימו את באי הבית בצליליו. ויילה נראה בסרט כשהוא פונה אל עוברי אורח ומתעד במצלמתו את העיר העתיקה על מבניה ואנשיה ואת חוצות העיר החדשה, כולל את שכונת רחביה עם דודי מים חדשים ומגרש טניס וכו' נשים משחקות. הוא לא צילם בכותל ולא במקומות היסטוריים או קדושים אחרים, אך צילום עצמי שלו צף בים המלח קורא עיתון – כלול בסרט.

בתו, ברכה ויילה-פלס, מספרת שלאחר שובו לברלין הקרין להם אביה בסלון ביתם את מראות הארץ כדי שידעו לאן הם עתידים לעלות. על המסך בסלון בברלין, ירושלים נראתה לה אוריינטלית, שונה ואף מבהילה: "לא ידעתי מה מאיים יותר, המצעדים של הנאצים ברחובות או המקום המוזר הזה עם האנשים המוזרים שאבא רוצה שניסע אליו". בשנת 1938 עזבה המשפחה את גרמניה והפליגה באנייה "ירושלים" מטריאסט שבאיטליה לארץ ישראל והשתקעה לבסוף בחדרה. ויילה תיעד את ההפלגה, את המשאית הפורקת את תכולתה ליד ביתו החדש בארץ ואת בנותיו מפריחות בועות סבון. ניכר שהוא בחר להתבונן ביומיום, וראה דווקא בתיעוד הפעולות השגרתיות חשיבות ועניין. בעת ההפלגה לארץ הוא צילם את בתו שולפת את שרשרת מגן הרוד שלה מתחת לחולצתה ומניחה אותה ברוב גאווה מעל החולצתה. זה הרגע ההצהרתי המשמעותי ביותר בסרטו.

סרטו הפרטי של ויילה שתיעד בעניין את מראות ירושלים האוריינטלית, את תושביה הערבים לצד שכונותיה

התפתחות הראינוע בעולם

בשנת 1895 הצליחו האחים הצרפתים, אוגוסט מארי ולואי ז'אן לומייר, להשלים את פיתוחו של הסינמטוגרף – מצלמת ראינוע ששימשה גם כמקרנה. זו הייתה הפעם הראשונה בה נבנה מכשיר שאפשר היה לצאת עימו אל חוצות הכרך ולקלוט את "המציאות בתנועתה". ב־28 בדצמבר של אותה שנה, ערכו האחים לומייר הקרנה ראשונה של סרטים לציבור הרחב על מסך גדול בבית קפה בפריז. הייתה זו ראשיתה של שפה חדשה – שפת התמונה הנעה (עדיין ללא הקלטת קול). את המילה העברית "ראינוע" חידש אליעזר בן יהודה כ"מקום שבו רואים על הבד תמונות בתנועות טבעיות".

סרטיהם הראשונים של האחים לומייר היו בני דקה אחת, אלו היו צילומי "לונג-שוט" (צילום מרחוק) של התרחשויות יומיומיות. הצילום ובעקבותיו הקולנוע, הומצאו מתוך רצון לתעד את החיים ואת המציאות כמות שהם, לתפוס את הרגע החמקמק, ובראשית צילומי הראינוע צילמו את מה שכינו "תמונות המציאות". אולם המצלמה לעולם אינה מופעלת כמכשיר אובייקטיבי המתעד בדיוק את הניצב מולו. מהותו של הצילום התיעודי אינה העתקת המציאות כפשוטה אלא הדרך שבה היא מוצגת בידי האוחז במצלמה, או כמו שהגדיר ג'ון גרירטון, מאבות היצירה התיעודית: הקולנוע התיעודי הוא טיפול יצירתי בחומרי המציאות.

אחים לומייר

ותרבות שהיו קרובים לליבו, אך גם בתיעודו הוא מצליח ללכוד רגעים אנושיים כובשים כמו החגיגה השוכבת בחצר בצלאל או מבטת הסקרן של הילדה בכותל. סרטו של ויילה, הוא היחיד מבין השלושה שניתן להגדיר כסרט חובבים פרטי, שבנוי מהתרשמות אישית נטולת פורמליות ומשוחרר ממחויבות כלפי חברת הפקה.

מדוע עמיחי הציע את "המרגלים" כשם לתערוכה על סרטים היסטוריים? בסיוור עימו התרשמתי שגילה עניין ונהנה להתבונן בעירו מבעד לסרטים שנגלו לפניו. ואולי כך צריך להבין את כוונת המשורר. העיר המוכרת לו כל כך נחשפה בפניו באופן נוסף דרך הסרטים שנעשו על ידי אותם צלמים־תיירים, שכמו הציצו על העיר עם מצלמותיהם לזמן קצר, ותיעדו במבטם מקום זר להם שאליו נמשכה נפשם. דרך מבטם של הצלמים הראשונים נחשפת העיר באופן חדש ואחר גם למי שמכיר אותה היטב. העיר מתגלה ברוב גווניה – חגיגית ויומיומית, עלובה ומרוממת נפש, מתוכננת ומוקפדת ולעיתים ספונטנית ומפתיעה.

תיירים ומבקרים בני דתות שונות וממקומות שונים בעולם שנמשכו ובאו לארץ הקודש, התבוננו, תרו אחר המעניין אותם וכששבו לבתיהם המרוחקים הביאו במטענם בנוסף לגלויה, לפסלון הגמל או לחופן ארמת ארץ הקודש גם את גלגלי הפילמים שצילמו ובהם מראות ארץ ישראל.

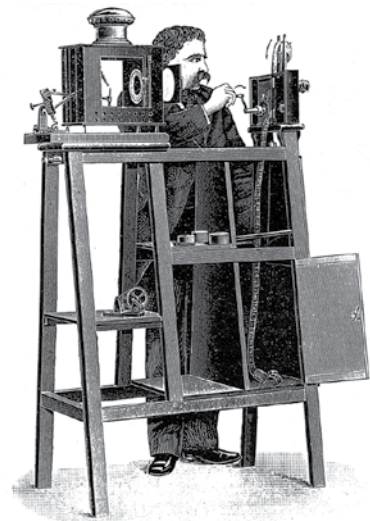
צדק עמיחי שכשהביט בסרטי החובבים, התיירים והחוקרים, שהחלו להגיע לירושלים ולתעדה במצלמות הראינוע הראשונות, זיהה שהיה בהם גם מבט של מרגלים המבקשים ללכוד דבר מה סמוי מהעיר, ולעיתים מבטם חושף גם דבר מה מתוכם. ◆

סרט פרטי אינו לרווח על אירועים, אלא ללכוד את נקודת המבט של האוחזים במצלמה ואת התרשמותם מהמציאות הנגלית לפנייהם, ובכך להפגיש אותנו עימם.

בחירות פרטיות

פרומיו בחר אובייקטים שעניינו אותו באופן אישי: רוכלים ועוברי אורח בעיר העתיקה. לרוזנברג היה חשוב להצטלם מתפלל בכותל. ויילה תיעד את ירושלים המודרנית של אותן שנים ואת תענוגותיו הקטנים.

כשירו הידוע "תיירים" מתבונן המשורר יהודה עמיחי על התיירים שמבקרים בירושלים ומבקש לייחד את המבט בעיקר אל האותנטי, הלא פורמלי והלא ייצוגי. השיר מבדיל בין התבוננות שטחית בייצוגים סימבוליים לבין התבוננות עדינה ועמוקה בחיי היום של המקום המתור. כמו מבטו האישי של גיבור השיר, כך ישירותם ופשטותם של סרטי הצלמים הראשונים מצליחים ליצור בנו תחושה של אינטימיות וכנות. פרומיו מלכתחילה מוותר על צילום מקומות קדושים או טקסים חשובים. הוא מתעד אנשים בסמטאות, מבטו מחפש ילדים מתנועעים מול המצלמה, גבר מנופף בכובעו, פכים אנושיים קטנים. אומנם הסרט נשלח מטעם חברת הפקה והוקרן ברחבי אירופה אולם הבחירות הקולנועיות יומיומיות ופשטות. נראה שזו אחת הסיבות שגם לאחר 120 שנה הוא עדיין מעורר התרגשות ועניין. רוזנברג פורמלי יותר, בוחר לצלם מוסדות חינוך

סינמטוגרף, מצלמת הראינוע הראשונה

לעיון נוסף

1. "לומייר בארץ הקודש", צרפת, 1897, הפקה: האחים לומייר, צלם: אלכסנדר פרומיו, ש/ל (ארכיון הסרטים הישראלי – סינמטק ירושלים).
2. "הסרט הראשון בפלשתינה", בריטניה, 1911, במאי – צלם – משה מורי רונברג, ש/ל, ללא קול (ארכיון הסרטים היהודים ע"ש סטיבן שפילברג).
3. "יצחק פריץ ויילה", גרמניה, סרט פרטי, 1936, 1938.

Home movie: Wyala 1937-1952, (ארכיון הסרטים היהודים ע"ש סטיבן שפילברג).